

Геннадій Корольов

**ФЕДЕРАТИВНІ ПРОЕКТИ В
ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНІЙ ЄВРОПІ:**

ВІД ІДЕОЛОГІЧНОЇ УТОПІЇ ДО РЕАЛЬНОЇ
ПОЛІТИКИ (1815–1921 рр.)

**Корольов Г.
ФЕДЕРАТИВНІ ПРОЕКТИ В ЦЕНТРАЛЬНО-
СХІДНІЙ ЄВРОПІ: ВІД ІДЕОЛОГІЧНОЇ УТОПІЇ
ДО РЕАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ (1815–1921 РР.). –
К.: К.І.С., 2019. – 380 с.**

Книгу Геннадія Корольова, присвячену вивченню процесів зародження та імплементації ідей федералізму на територіях Центрально-Східної Європи у 1815–1921 рр., поза всяким сумнівом можна назвати вагомим внеском в українську історичну науку, оскільки проаналізована в ній проблематика, по-перше, практично не досліджувалася у вітчизняній історіографії, а по-друге – вона має величезне

значення в контексті суспільно-політичного дискурсу у сучасній Україні та Європі загалом.

Автор розглядає ідеї федералізму як ідеологічні утопії, а також розкриває антиімперські замисли та вивчає державні устрої країн регіону. При цьому він намагається підкреслити значення всього вищевказаного у процесах зародження націй і націоналізму та формуванні ідентичності «малих» народів Центрально-Східної Європи впродовж ХІХ – на початку ХХ ст. Наукова новизна праці полягає в тому, що Г.Корольов уперше запропонував концептуалізацію федеративних проектів, зробив компаративний аналіз різних політичних ідей та застосував під час опрацювання еволюції федералізму методологію перехресної історії.

У першому розділі – «Концептуальні засади теми» (с.18–56) – проаналізовано історіографію та окреслено методологію проблеми, а також схарактеризовано основні складові джерельної бази. При цьому інтелектуальний дискурс щодо федералізму абсолютно доречно розділено на суспільно-політичний і науковий. У першому параграфі представлено огляд ідей, концепцій, практик, що належать відомим політикам, державним, громадським діячам із країн Центрально-Східної Європи та які сформувалися на основі набутого ними в ХІХ – на початку ХХ ст. інтелектуального й політичного досвіду. У другому параграфі детально розкрито внесок таких дослідників, як О.Яценко, Г.Заштовт-Сукенницька, М.Рубач, Р.Шлезінгер, Й.Кюль та інших у вивчення порушеної теми. Історіографічний аналіз здійснено за національним і проблемним принципами, при цьому виклад матеріалу є цілком логічним.

Характеризуючи різні напрями наукової думки, Г.Корольов підкреслює значущість румунського аспекту в розвитку австрійської та угорської візій федеративних ідей (с.18). У цьому питанні викликає здивування свідоме ігнорування автором словенського, хорватського, сербського чинників, які так

само вплинули на еволюцію історіографічної думки колишніх імперських націй та формування різних концепцій федералізму на теренах Австро-Угорщини й держав, що утворилися після її розпаду.

При розкритті методології роботи Г.Корольов не обмежився одним лише переліком концепцій і підходів, що допомогли йому в дослідженні теми, а детально сформулював, як саме та для чого застосовувалися ті чи інші прийоми. Методологія його праці ґрунтується на теоретичній основі, складовими якої є такі дефініції, як «федералізм», «федерація», «імперія», «національна держава», «автономія». Дослідник доречно простежує еволюцію поняття «Центрально-Східна Європа», адже воно окреслює географічні межі в монографії та дає чітке уявлення про місцезнаходження регіону, терени якого пов'язані з вирішенням поставленої мети й завдань.

Для вироблення аналітичної мови опису автор застосував підхід представника впливової кембриджської школи – К.Скіннера, який своїми працями заклав теоретичні засади історії понять. Виникнувши у суть ідей та ідеологій, Г.Корольов заявляє про важливість визначення їх семантичного значення в конкретний час, а не з погляду сьогодення. Також він розкриває взаємну залежність між ідеологіями і світоглядами, формулюючи при цьому власне бачення проблеми. На його думку, зрозуміти ідеологію через світогляд можливо, а от світогляд через ідеологію – ні. Генезу різних федеральних проектів Г.Корольов аналізує на основі історії взаємовпливів, автором якої є німець К.Цернак. Цей підхід дозволяє більш ґрунтовно, аніж компаративістика, трактувати зазначену проблему.

Однією з основних методологічних засад монографії стала перехресна історія, яка тісно переплітається з концепцією К.Цернака. Свого часу її розробили та запровадили в науковий обіг французькі історики М.Вернер і Б.Циммерманн. Зазначене поняття передбачає виявлення зв'язків між різними суспільствами, відносин, які суттєво впливали на їх політичний і соціально-економічний розвиток (с.48).

Застосований методологічний комплекс виглядає цілком переконливо, що дозволило авторові виконати роботу на високопрофесійному рівні. Проте окрім концепцій, якими він послуговувався, варто було б використати також історію ідей, котра зародилася впродовж 1920-х рр. у стінах приватного дослідницького університету Дж.Гопкінса (Балтимор, США). Вона зайняла центральне місце в науковій діяльності історика й філософа А.Лавджоя, який убачав у ній не історію інтелектуалів, їхніх концепцій і взаємодій між ними, а «біографію» окремих ідей¹. Федеративні проекти, що їх вивчає Г.Корольов, складаються саме з окремих ідей, котрі виникали, поширювалися та втрачали актуальність у різні періоди «довготривалого ХІХ століття».

Ще однією сильною стороною представленої роботи став значний масив джерельної бази, що містить документи державних установ та організацій, пресу, мемуарну літературу, особисті щоденники, епістолярну спадщину. Виокремлюючи матеріали, які вперше вводяться в науковий обіг, автор

¹ Лавджой А. Великая цепь бытия: История идеи. – Москва, 2001. – С.23.

аналізує архівні матеріали як окремий вид, що є порушенням типологічної класифікації історичних джерел, адже архівні документи не розглядаються самостійно, а є лише складовою частиною чітко окреслених джерелознавчих комплексів. Водночас заслуговує на схвальний відгук детальний аналіз фондів архівних установ Польщі, Чехії, Австрії, Нідерландів, Росії й України, а також критичний підхід до вивчення їх вмісту.

У другому розділі – «Джерела федералізму й конфедеративні утопії в ХІХ ст.» (с.57–115) – автор розкриває генезу та еволюцію ідей реорганізації таких великих держав, як Російська імперія, Австрійська імперія/Австро-Угорська монархія, Королівство Пруссія/Німецька імперія. Дослідник пов'язує зародження федеративних проектів із філософією французького Просвітництва, посиленням системи європейського абсолютизму, створенням США, становленням французької й німецької романтичної історіографії. Г.Корольов також зазначає, що Київська Русь і Річ Посполита стали прикладом середньовічних федерацій для таких проектів, як і «Священний союз людства».

Автор висвітлює основні завдання, які намагалися вирішити польські федералісти, – утвердження права поляків на власну незалежну державу, об'єднання з іншими поневоленими народами заради звільнення від імперського ярма, перебудова всієї тогочасної абсолютистської Європи. В окремому параграфі Г.Корольов розглядає федеративні утопії на прикладі ідей польсько-литовського князя А.Чарторийського, «батька чеської історіографії» Ф.Палацького, угорського державника Л.Кошута. На думку дослідника, польський діяч національно-визвольного руху А.Мицкевич, польський історик і політик Й.Лелевель, ідеолог словацького національного відродження Л.Штур та український історик М.Костомаров послуговувалися гаслами федералізму, щоб приховати свої націоналістичні ідеї, адже, на їх глибоке переконання, відповідно поляки, словаки й українці мали домінувати в уявній загальнослов'янській державі.

Що ж стосується ідей російського політичного діяча М.Бакуніна та українського історика М.Драгоманова, то їх Г.Корольов характеризує як анархічний федералізм. Проект створення «своєї» держави, котра була б «спільною задля оборони себе од чужих» є прикладом деконструкції поняття «держави». Запропонований ідеологом українців-автономістів М.Драгомановим, він перекреслював національні амбіції інших народів, окрім українського. В його основі лежали переконання мислителя, що на сході Європи «держави абсолютно не відповідають потребам народів, націй».

У третьому розділі монографії (с.116–156) Г.Корольов зосереджує увагу на наднаціональному федералізмі та проблемі автономізації Австро-Угорщини. Він намагається знайти відповідь на вкрай важливе питання: чому помисли про вдосконалення політичної системи дуалістичної імперії обернулися розвитком ідеології націоналізму? Дослідник дійшов висновку, що націоналізм посилювався в ідеї, яка була антиподом імперії – свободи спільнот.

Важливою складовою дискурсу про федералізм на теренах Австро-Угорщини у праці Г.Корольова стали політичні дебати, що свого часу

розгорнулися між австрійським соціал-демократом, теоретиком австромарксизму та одним з авторів програми культурно-національної автономії К.Реннером і його однопартійцем, ідеологом австромарксизму О.Бауером. Перший бачив імперію Габсбургів союзно-національною державою зі суміщеними союзним та національним принципами, проте автономію вважав однією з форм самоврядування. І хоча, як підкреслює Г.Корольов, концепція К.Реннера була доволі обґрунтована теоретично, проте не мала шансів на втілення у життя. Заслуга ж О.Бауера полягає в тому, що він додав до дискусії про федералізм «еврейське питання» та відійшов від надмірного ідеалізму свого соратника по партії.

Ідею триалізму – перетворення подвійної австро-угорської монархії на потрійну австро-угорсько-слов'янську – Г.Корольов характеризує як проект, що не в повній мірі враховував національну складову, чим зумовив «перетягування канатів» між балканськими слов'янами з одного боку та чехами, румунами, словаками – з іншого.

У четвертому розділі, який має назву «Конституційний федералізм, національна автономія й питання перебудови Росії» (с.157–210), схарактеризовано кадетську концепцію перебудови імперії Романових. Автор звертає увагу на схильність представників конституційно-демократичної партії протиставляти поняття «федерація» та «автономія», трактуючи їх, відповідно, як союзну державу та законодавчу й адміністративну децентралізацію.

У цьому ж розділі Г.Корольов дає оцінку польським, єврейським, українським, білоруським і литовським проектам реформування Російської імперії. Суть одного з польських, який навіть був закріплений рішеннями Віденського конгресу послів великих держав Європи 1814–1815 рр. та конституцією Царства Польського 1815 р., полягала у здобутті повного суверенітету для польських земель. Євреї-сіоністи підтримували платформу російської партії конституційних демократів (кадетів). Ліві ж єврейські організації, на кшталт Загального єврейського робітничого союзу в Литві, Польщі й Росії (Бунд), узяли на озброєння концепцію австромарксизму про національно-персональну автономію (передбачала безпосередню незалежність євреїв як суб'єктів місцевого та загальноімперського самоврядування). Український національний рух, не вдаючись до висування радикальних вимог, сформулював два погляди на автономію – національно-територіальний і національно-культурний. Білоруси й литовці теж не пропагували гасла національної автономії, а обґрунтовували різні варіації відбудови Великого князівства Литовського – федеративну Річ Посполиту, литовсько-білоруську федерацію, а також проекти із залученням України й Латвії до майбутніх федеративних конструкцій.

Аналізуючи зміни академічного дискурсу щодо федералізму, Г.Корольов зазначає, що наприкінці XIX – на початку XX ст. у працях російського юриста, правознавця, філософа й бібліографа О.Ященка та його співвітчизника правника О.Жиліна чітко простежуються спроби пов'язати федералізацію Російської імперії з конституціоналізмом. Після початку Першої світової війни федералізм у Росії ніхто систематично не досліджував, а от по революції 1917 р. різні представлені проекти являли собою ідеологічні утопії,

що їх намагалися втілити у життя відірвані від реальності авантюристи. І лише один із них було запроваджено завдяки зусиллям більшовиків.

Однією з тем п'ятого розділу праці, що має назву «У пошуках “Нової Європи”»: федералізм, історичні права та етнографічний детермінізм» (с.211–268), став процес створення та реалізації проекту «Сполучених штатів Польщі та Міжмор'я». Саме федеральний аргумент зіграв вирішальну роль у визначенні пріоритетів східної політики Варшави, стверджує автор, а Ю.Пілсудський застосовував його як інструмент боротьби за незалежність країни та повернення її в кордони 1772 р. Г.Корольов цілком слушно відзначає, що концепція «Міжмор'я» стала реакцією на ситуацію, яка склалася у системі відносин «між Німеччиною й Росією».

Інший ключовий сюжет розділу – історія проекту бельгійського державного діяча, дипломата П.Гіманса. На думку автора монографії, виникнення так званого «плану Гіманса» зумовив мішаний етнічний склад Литви. Ігнорування білоруського і європейського чинників як складових проекту свідчило про намагання Ліги націй якнайшвидше розв'язати польсько-литовський конфлікт у питанні державної належності міста Вільно та прилеглих територій. План Гіманса підтверджує також перетворення федералізму на знаряддя міжнародної політики, яка проводилася в інтересах держав-переможниць у Першій світовій війні (с.240).

Виникнення федеральної ідеї у середовищі чехословацького національного руху, констатує Г.Корольов, було зумовлене висуненням альтернативної проекту «Нова Австрія» доктрини, а також окремими дебатами загального публічного дискурсу в боротьбі за створення Чехословаччини. «Нова Європа» чехословацького політичного й державного діяча, філософа Т.Масарика та ідея «Середньоевропейського союзу» були ідеологічними утопіями, що застосовувалися для відстоювання інтересів Праги (с.254). Подібну оцінку автор дає і проекту Дунайської конфедерації угорського політичного діяча, історика О.Ясі, суть якого зводилася до збереження Угорщини в королівських кордонах, а отже габсбурзького домінування у Центральній Європі (с.267).

В останньому, шостому, розділі – «Федеральна пастка в Східній Європі: від національних держав до радянських республік» (с.269–315) – зокрема зазначається, що Тимчасовий уряд Росії планував перебудувати країну на принципах кантональної системи – за зразком Швейцарії. Однак цього реалізувати не вдалося, адже більшість представників тодішньої російської влади не мали чіткого уявлення, якою саме має бути подібна федерація.

Що ж стосується українського національного руху, то правляча в 1917–1918 рр. Центральна Рада Української Народної Республіки (УНР) розглядала федералізм як одну з концепцій національної державності. Однак прихід до влади в Петрограді більшовиків змусив депутатів парламенту на чолі з М.Грушевським змінити попередні власні переконання на користь здобуття незалежності. Г.Корольов наголошує, що під впливом змін геополітичної ситуації у Східній Європі до концепції федералізму зверталася і влада Української Держави в 1918 р., і Директорія відродженої УНР у 1918–1920 рр. (с.288–289). Ідею українсько-білоруської федерації, підоснова якої активно обговорювалася

навесні 1918 р., автор монографії називає інструментом реалізації конкретної мети – встановлення бажаного для Білоруської Народної Республіки (БНР) та УНР спільного кордону. Утім етнографічні принципи та аргументи «історичних земель» стали на заваді реалізації зазначеного проекту (с.298).

Далі Г.Корольов констатує різку зміну у ставленні до федеративної ідеї після Версальського миру 1919 р. та закінчення польсько-більшовицької війни в 1921 р., хоча, як зазначає автор, різні концепції федералізму все-таки не втрачали актуальності. Так, голова уряду БНР А.Луцкевич пропонував створити союз держав між Балтійським і Чорним морями, а вже згадуваний М.Грушевський – європейську соціалістичну федерацію. Із роками не відмовився від своїх переконань український громадсько-політичний і державний діяч, учений-правознавець О.Ейхельман, який виступав за втілення у життя принципів народовладдя (с.307). Стосовно федеративного проекту більшовиків Г.Корольов зазначає, що так само, як і вищевказані ідеї, він був інструментом відродження Росії в колишніх імперських кордонах (с.314).

Сформульовані автором висновки (с.316–322) не суперечать основному змісту праці. Принципових зауважень вони не викликають. Утім у процесі ознайомлення з дослідженням Г.Корольова виникло декілька запитань, які, можливо, будуть вирішені ним у наступних працях. Серед них, по-перше, необхідність більш глибокого розкриття зв'язку між федеральними ідеями та інтеграційними проектами, що поставали на порядку денному політичного життя Старого світу ще наприкінці XIX ст. й особливо активно почали обговорюватися після Першої світової війни. По-друге, включення до авторської перехресної історії досвіду хорватів і словенців, які у цивілізаційному сенсі ближчі до Центрально-Східної Європи, аніж до Балкан, але при цьому так само, як і поляки, угорці, чехи, литовці, румуни, українці й білоруси, зробили значний внесок у формування та становлення ідей і концепцій федералізму, дозволило б суттєво розширити уявлення про предмет дослідження. По-третє, Південно-Східна Європа у своєму політичному поступі має чимало спільних рис із Центрально-Східною. Отже розширення автором географічних кордонів дослідження могло б суттєво підсилити джерельну базу та збагатити уявлення про генезу й розвиток федеральних ідей, проектів та утопій у цілому. По-четверте, вартий уваги та заслуговує на окреме опрацювання османський імперський чинник конструювання європейського федералізму. Це і втілена у життя 1879 р. концепція автономії Східної Румелії, що нею в подальшому послуговувалися болгарські інтелектуали й політики у спробах вирішення македонської проблеми, і проекти надання прав самоврядування Албанії, Боснії та Герцеговині, Епіру, Криту, Вірменії тощо.

У цілому ж монографія Г.Корольова виконана на високому професійному рівні. Вона сприятиме вивченню студентами таких навчальних курсів, як «Історія країн Центрально-Східної й Південно-Східної Європи» та «Історія України», що викладаються на історичних факультетах закладів вищої освіти нашої країни, а також у подальших наукових студіях, пов'язаних із минулим політичних ідей та компаративістикою.

Дмитро Миколенко (Харків)